

Gasztrovinizmus pandémia idején

Bevezetés

Mi lehet az oka annak, hogy a politikai uborkaszezonban éppúgy, mint az élesedő kampány idején az étel, a főzés a politika eszköztárában hangsúlyosabbá, láthatóbbá vált az utóbbi időben?

Nem lehetnek kétségeink afelől, hogy a jelenség nem hungarikum, saját ötlet, hanem vélhetően a széles körben, a közösségi médiában megosztott privát kulináris tartalmak adhatták a politikának az ötletet, amely rácsatlakozott a közigényre, közhangulatra. Vagyis ezúttal nem a politika irányította a közbeszédet, hanem a politikus tanácsadója érezhetett rá arra a résre, amelyben szinte észrevétlenül be lehetett nyomulni a privát szféránkba.

A koronavírus okozta bezártság, a home office miatti géphez kötöttség és az otthon töltendő szabadidő megnövekedése természetes módon terelte a felhasználókat az internetre, ezen belül is a közösségi élményt adó, újonnan alakuló kvázi hobbicsoportokba, többek között a virtuális konyhákba. Mielőtt megpróbáljuk a jelenséget mélyebben megérteni, érdemes tágabb kontextusban felvázolni a közösségi térben való részvétel néhány jellemvonását.

Újra fellángolni látszik ugyanis a vita, hogy a social media, a Facebook, az Instagram és hasonló társai a társadalmi egyenlőség, a demokrácia terjesztésének kis körei, a szolidaritás kapcsolódásainak terepei-e, vagy éppenséggel

fordítva, az egyenlőtlenség újratermelői, a társadalmi szakadékok, az áthidalhatatlan és permanensen velünk élő mélyülő tagozódás markáns leképezői, a szegények, marginalizáltak számára zárt, semmint tágra nyílt kapuk és terepek. A kérdésre nem kísérelünk meg egyértelmű választ adni, azt azonban rögzíthetjük, hogy az „az vagy, amit főzöl/eszel” durva közhelye, továbbá a sokszor narcisztikus magamutogatássá, olykor élet-halál cicaharccá fokozódó adok-kapok felveti, hogy itt valóban nem ártalmatlan, tét nélküli kotyvasztásról van szó, hanem bizony az identitáshoz, státuszhoz, ízléshez kötődő jelenségről.

Az evésnél történelmi távlatban kevésbé találhatunk olyan eredendően személyesebb, intimebb terepet, amely az idők során publikus terrénummá lényegült át. A mamut közös elfogyasztása, a közös családi vacsoraasztaltól a középkori főúri lakomán át a szimbolikus úrvacsoráig az evés kultúrája és a főzés együttes öröme csoportképző funkcióval bírt, a csoportban való tagság vagy abból való kitaszítottság fokmérőjeként jelent meg.

A főzés csak látszólag politika-mentes, hiszen lehet a nemzeti egymásra találás találkahelye, de látjuk, hogy több is, mint szórakozás, sőt, sokszor a küzdés maga. A mozgásszabadság korlátozását legyűrő konyhai heroizmus a kreativitás, élni és enni akarás szimbólumává

magasztosult. A siker és annak elismerése like-ok, emoji formájában már-már a világháborús hátország azon asszonyait juttathatja eszünkbe, akik a hiánygazdaság minden napjaival dacolva, a takarékoság és a kreativitás ötvözésével alakították át a családi menüt. Manapság szerencsére sokak otthonában csak hírből ismerik az ínséget, ők nem is szerepelnek a konyhatündérek között. Éhező gyereket, szegény család kongó üstjét szemérmes álzséntséggel nem mutatja a social media, hisz a főzés a középosztály hobbija, státuszszimbólumainak hordozója, egyfajta magánreprezentáció, amelyben sokszor nem is az étel kulináris minősége, hanem a terítés, a beállított szalvéta és a márkás tepsi kap főszerepet.

A jelenlegi vírusvilág szeparáltságában az étel, a recept, a fortyogó kondér vagy a már kultikus tárgyá avanszált kovász – amely egyfajta kulináris törésvonalaként, imádók és kategorikusan elutasítók szélsőséges csoportjára osztja a követőket –, az elszigetelt individuumokból abszolút politikamentes, üdítően pártsemleges közösségeket kreált. Annál is érdekesebb ez a gyermeki tisztaságú fellobbanás, a kényszer szülte önellátás piedesztálra emelése, mivel az utóbbi időben nem maradt szinte olyan szeglete a publikus térnek, legyen az valós vagy virtuális, ahova a politika boszorkánykonyhájának szaga (ritkábban illata) nem szüremlett be.

A politikus boszorkánykonyhája

Miközben a közösségi médiában látott főzőcskére mint az apokaliptikus idők ártatlan időtöltésére tekintünk,

vegyük észre, hogy a politikusok is felfedezték a masszív követőtáborokkal rendelkező étek-influencerekben rejlő kommunikációs, mobilizációs potenciált. A főzés bizony a politikusi profilépítés alapelemévé vált, az orbáni hagyományos ételek, a kondér éppúgy kampánytartozék lett, mint a „Gyurcsány mint kukta” politikusi imázsa.

Az evés reprezentatív, szimbolikus politikai aktus is, hisz Német Szilárd kondérja vagy Orbán Viktor sonkafőzése nem csupán az ételről szól, hanem normatív, erkölcsi tartalma is van, amellet, hogy kiváló példája annak, amikor a politikus a plebejus, „egy közülünk” imázs kialakításával kívánja a választók kegyeit elnyerni. Ezen vállalkozás során egy időre szinte levedli a politikusi szerepet, magánemberi minőségében van jelen, mintegy személyében átlépve a publikusból a privát térbe. Ez a kvázi köpenyváltás azonban fontos következménnyel jár. Mivel a politikus magánemberi terét, millióját kívánja megmutatni, ezzel behívja nézőit a saját magánterébe. A szemlélő pedig kiváltságosnak érzi magát: belép a politikus intim terébe, magánszférájába, mintegy voyeurként, kukkolóként részese lesz hőse hétköznapi pillanatainak.

Bár manapság a politika korántsem magasra értékelt, megbecsült aréna, viszont misztikus, kipárnázott ajtók mögé rejtett zárt világ, a döntéshozás misztériuma csupán a beavatottak előtt nyitott és átlátható terep. Amikor a politikus otthon főz, akkor nem csupán a konyhába enged bepillantást, hanem egyben elhúzza kicsit a politikai színpad függönyét is.

Annál inkább pikáns ez a voyeur-ség, mivel a szemlélő számára is a pillanat meglepetését hordozza az a ritka kegy, hogy bekukkanthat a privát térbe. Mivel, például, a kormányfő onnipotens, tevékenységének tere nem korlátos, hiszen szinte mindenhol felbukkanhat, jelenléte mintegy a panteizmus deszakralizált megvalósulása, viszont az, hogy hol és miképp jelenik meg, előre nem jósolható meg. Igaz, a hivatalos szerepből adódó vágóképek – kormányzati látogatás a repülőtértől a tárgyalóasztalig, gyáravatás, ünnepi beszéd magától értetődő kellékei a politikusi fényképalbumnak –, de a főzőcskézés ritka kis színes, egyfajta váratlan kuriózumként szakítja meg a protokollrutin monotonáját.

Érzelmi politizálás és populizmus

A publikusból a magántérbe való átevezés többről szól, mint a helyről, hiszen ez a stílus és hangulatváltás, a racionális politikai tér egy érzelmi dimenzióval való kitágítása egyben, vagy legalábbis az arra való kísérlet, hogy a néző ne a politikussal, annak programjával, hanem egy emberrel, annak emotív jellemzőivel azonosulhasson. Ez a törekvés egybecseng a politika populista fordulatának markáns jegyével, amelyet a politika perszonalizációjának terminusával ír le a szakirodalom: nem a program mobilizál, tart össze táborot, hanem a vezér-politikus karizmatikus személye – lásd Max Weber kategóriájának visszatértét –, aki valójában a plebisziter vezérdemokrácia (Körösenyi András) origója.

Az elitellenes, a népet direkt formában képviselni kívánó populista,

plebejus politikus jellemrajzába kényelmesen belefér a személyes karizmán túl egy másik fontos esetvonal: ez pedig a kompetencia, a hozzáértés színe. A kormányzati kompetenciát kiegészíti, színesíti a mindennapi életben való jártassághoz kötődő tudás palettája, a politikai alkalmasságot nem kérdőjelezi meg, nem kisebbiti, hanem új színrel toldja meg a gyakorlati életben való eligazodás imázsszelvénye. A politika mint szakmaiság, mint a professzionális, elméleti felkészültség egészül ki a gyakorlatiasság mindenki számára érthető és elérhető képével.

Ennek a mondén tudásnak a felértékelése manapság szinte kísérője a szelektív tudományellenességnek, a politika kvázi vulgárvallásos mindenhatóságában hívó, a tudományt felhasználó, azt is kisajátító attitűdnek. (Míg például az 1960-as évek Kennedy-adminisztrációjában, az amerikai alkalmazott politikatudomány bölcsőjében, a tudomány nimbusza töretlen volt, mára, a populizmus térnyerésének is hála, a tudomány csak egyes politikaformálók számára maradt a politikai tőke gyarapításának eszköze, másoknak a leegyszerűsített üzenetek arzenáljából kidobandó redundáns elem.) A szaktudás inflálódása, a populizmus értelmiség- és tudományellenessége (ld. kultúrkampf) kényelmesen megfér a mindennapi tudás felmagasztosulásával, a politikus-celeb szórakoztatóipari munkássá történő metamorfózisával.

Gasztrosovinizmus

Már javában dúlt a pandémia, amikor a magyar kormányfő tavaly má-

jusban Karácsony Gergely – akkor még csupán főpolgármester – vélt étkezési, disznó(nem)vágási szokásait, valamint lakberendezési preferenciáit kritizálta. Mivel a lakberendezés ez idáig nem szerepelt a politikai kommunikáció eszköztárában, a belsőépítészet markáns politikahordozóként semmiféle ívét még nem látjuk, vessünk pillantásunk a kulináriára, amely azonban Orbántól Németh Szilárdon át Gyurcsányig egy ideje szeretettel használt politikai eszközként funkcionált. Politikusaink főztek bográcsban, konyhában, kötényben, egyedül és hívekkel körülölelve. Ezeket a még véletlenül sem spontán főzőcskéket az jellemezte, hogy nehéz volt a pusztán lelkes kuktát és nem a politikust mint szakácsot beleképzelni a jelenetbe. Nem volt kétséges, hogy a főzés „a politikus is ember” imázs építésének részévé vált, amely folyamat során a publikus és magánszféra mezsgyéje szépen elmosódott. (Persze nagy különbség volt a macsó orbáni sonkafőzés és a gyurcsányi multikulti konyha képe között, de ebbe most ne menjünk bele!) A főzéssel magával semmi gond, hisz a világ számos élvonalbeli politikusa él ezzel az eszközzel, kampányban hot dogot tőm, menzán ételt oszt, miközben persze bőszen mosolyog a kamerába. Az, ami ennél sokkal bajosabb, „gasztrosovinizmusnak” nevezhetnénk, amelyben egy bizonyos étel preferálása, például a disznóvágás, a nemzeti étel kiválasztása morális választás, érték- és nem ízlésbeli kérdés lesz. Aki pedig nem azt és úgy eszi, ahogy azt a kedves vezető/uralkodó többség elképzel, az kiírja magát a nemzetből, kitaszítatják

az egyívásúak, a „mi magyarok” naponta újradefiniálható csoportjából. A „magyar ember disznót vág” nevetséges közhely, de egyúttal rémes gesztus is, a politika étellel, főzéssel spékelt kommunikációja láthatatlanul okozhat újabb társadalmi gyomorrontást.

Nem azt kérjük számon, hogy a nemzeti étel valódi geneziséét tárja fel a politikus, ahogy a szakirodalomban számos szerző hívja fel a figyelmet arra, hogy a nemzeti étel mint összetartó szimbólum mennyire nem organikusan, hanem akcidentáliák (sora) nyomán, gyakran a politikai logika, a pillanatnyi erőviszonyok függvényeként, azáltal vezérelve fejlődött ki. (Példaként említhetjük az egytálétel európai születését is, amely a napóleoni háborúk idején, az Európát átszelő Nagy Ármádia, a nagy tömegben mozgatott katonaság ellátását, egy logisztikai problémát volt hivatva megoldani. Az egytálétel bizonyos fajtája, a menü így kezdte karrierjét mint a nemzeti összetartozás szimbóluma. Sőt, a nemzetépítés során a kiemelt, kiválasztott étel, amelyben a nemzeti testesült meg, nem csupán a helyi, regionális, kulturális, etnikai különbségek elfedésére, sőt azok kiiktatására szolgáltatott példát, de megmutatta, hogy a széles körben megismert és elterjedt étel szó szerint az összetartozás csirizévé, a homogén nemzet mítoszteremtésének sarokkövévé válhatott.

Az viszont igen bajos, hogy előfordul, hogy az étel mint társadalmi státuszhordozó a politika és pártlogika által kisajátított, a mimesis során megsokszorozódó, általános jelentéssel felruházott szimbólum-má lényegül át.

Miért jelent mindez gondot, nem mindegy, mit eszik vagy milyen ízléssel bír a politikus? Nincs is addig valódi baj, amíg Orbán kovászos uborkájánál maradunk, de mivel a disznótoros vagy a disznóvágás egyes vallásokban tisztátalan étel, és mint ilyen, felmerülhet az érzékenyebbekben, az érintettekben, hogy az a disznó étel a közös értékrend magasságaiba emelése a magyar keresztény kurzus kirekesztő jellegének tárgyiasult valója.

A politika és az étel/főzés közti keynes kapcsolat érzékeltetésére Michael Billig „banális nacionalizmus” fogalmát kölcsönözve állíthatjuk, hogy a nacionalizmus diskurzusát éppen az olyan ártatlannak tűnő gyakorlatok tartják fenn és erősítik, mint a főzés, amely észrevétlenül sajátít ki, ruház fel másodlagos értelemmel tárgyakat, rutinszerű gyakorlatokat. A nacionalizmus (és etnicizmus) nem csupán a hivatalos nemzeti ünnepek zászlófelvonásában, kormányzati, formális keretei között ölt testet, hanem átszövi a mindennapokat, egyfajta láthatatlan politikai szocializációs fonalként fut végig a nemzet mindennapjain.

Tim Edensort idézve az ételkultúra intézményesíti életünket és identitásunkat azáltal, hogy közös strukturáló és normalizáló mintákat nyújt arra nézvést, hogy „a dolgok hogy vannak”, „hogyan teszünk dolgokat”. Ezek a „szabályok” (rules) tehát irányadó, követendő mintává válnak. A kormányfő által szívesen használt „az emberek”, „mi magyarok” szóhasználat éppen azt üzeni, hogy egy homogénnek vélt társadalom létezik, van a „dolgoknak”, a viselkedésnek egy specifiku-

san magyar módja, amely elvárt és kívánatos annak érdekében, amely szerint „tesszük a dolgainkat”, hogy méltóak legyünk a magyar nemzethez, a néphez tartozó polgárnak könyveljenek el bennünket.

Az ártatlannak tűnő politikusi főzőcskeverseny ráerősít a kampány szekértábor-logikájára, a nemzeti színű pántlikás spárga (special thanks to Varga Judit) a multikulti európai receptekkel versenyre kelve (special thanks to Gyurcsány Ferenc) elválasztja, semmint összeköti az étel- és politikafogyasztó magyarokat.

Az ételben megtestesülő történelem, értékválasztás, a csak magyar termék vásárlása a piaci árusnál – a pénztárcakímélőbb külföldi termék kárára – csupán patriotizmus, protekcionizmus, amely szépen átcsúszhat, kellő ráerősítéssel, a kizárólagosság és az intolerancia attitűdjére. Az érzelmi azonosulás olyan kapocs lehet, amely potenciálisan összeköt, de magában rejti a kirekesztés lehetőségét is.

Az étel a diszkurzív térbe való emelése a történelem becsempészése a politikába.

Érdekes paradoxon, sőt egyfajta anakronizmus is, hogy míg a magyarságot temperamentumában, karakterében a főszakács-miniszterelnök statikusnak, a történelmi idő kimerevítésével állandónak tételezi, belevarázsolja magát a történelmi arcképcsarnokba, a nemzeti hagyományba, így legitimálva önmön hatalmát, addig az étel valóban csupán mint ideáltípus létezik, sem örök, sem változatlan, inkább az újrakreálás eredménye. Nincs ugyanis olyan, hogy gulyás, pörkölt, hanem ennek számtalan variációja

létezik térben és időben, konyha és ízlés függvényében.

Miközben a politikus egy ideálisnak, történelmi ereklyének tartott ételhez nyúl, legyen az bográcsgulyás vagy húsvéti sonka, egyben felkínál egy interpretációs kiskaput is, kulináris álkonzultációra invitál. Az ételre adott kommentszekció reflektál a felmutatott ételre, megélevenedik egyéni ízlés, sütési mód, preferált fűszerezés, és felsejlik a családi hagyomány, feltűnik a múlt idő, a generációkra áthagyományozott receptúrák kavalkádja. A főszakács kommunikációs stábja, az admin nem választ ki, nem preferál egyetlen receptet, hisz nem az étel

elkészítése, hanem annak felmutatása, megosztása, a szimulákrum az aktus leglényege, a szakács mint integráló személy kerül a középpontba, aki felveszi az ételben összesűrűsödő történetek elmesélőjének szerepét. Ahogy Hans Belting jegyzi meg a modern múzeumok elemzése kapcsán, „az event (esemény) lép a mű helyébe”.

A főzés nem komplikált, nem mély intellektuális erőfeszítést megkövetelő cselekvés, olyan „reflektálatlan rutin”, amely könnyű alapanyagává válhat a kampánykommunikációnak, forrásává válhat a bőr alá bekúszó, populista-nacionalista politikai boszorkánykonyha praktikáinak.

80

Rajcsók Attila: Tál zöld csutkával